

TYNGSJÖ KYRKA

Tyngsjö Kyrka 1:2; Malungs församling; Malungs kommun; Dalarnas län

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Tyngsjö kyrka ligger på Malungs finnmark, som ursprungligen befolkades genom invandring från Finland, med början på 1500-talet. Den glesbefolkade, isolerade och fattiga bygden saknade länge kyrka. Inte förrän 1814 fick Tyngsjö en begravningsplats och ett par år senare uppfördes ett litet kapell på den plats som idag kallas Gamla kyrkogården. Den anspråkslösa byggnaden saknade all prakt; den fullbordades aldrig och förföll snabbt.

Inledningsvis betjänades det första kapellet av präster från Malung, vid de så kallade prästhelgerna tre gånger om året. I början på 1850-talet fick dock Tyngsjö egen präst och 1858 uppfördes även en prästgård på Orrudden. Ett år tidigare invigdes även en ny begravningsplats, som också förlades till udden. Snart aktualiserades frågan om en upprustning av gamla kapellet men istället valde man att uppföra en ny kyrkobyggnad i anslutning till prästgården och kyrkogården på Orrudden. Tillstånd för detta erhöles 1873. Fyra år senare revs det gamla kapellet, grunden är dock alltjämt bevarad. Av timret från det gamla kapellet uppfördes den s.k. sockenstugan vid prästgården.

Den nuvarande träkyrkan påbörjades 1874 och invigdes 1875. Såväl utvändigt som invändigt är kyrkan ett tidstypiskt exempel på enklare nygotiska träkyrkor. Den har dock imponerande mått med tanke på det isolerade läget, den vid tidpunkten glesbefolkade bygden och de begränsade resurserna.

Kyrkans arkitektur är såväl utvändigt som invändigt återhållsam, i sin utsmyckning och utformning. Den vita färgsättningen tillhör dock, trots de påtagliga nygotiska dragen, nyklassicismens kulörskala. Upphovsmannen bakom kyrkan, arkitekt J.E. Söderlund, har ritat ett flertal av de nygotiska kyrkorna i landet.

Kyrkan genomgick en renovering i början på 1960-talet. Värme- och elinstallationer förnyades, byggnaden fick nya portar och tornet ny beklädnad med kopparplåt. Samtidigt ommålades hela byggnaden såväl ut- som invändigt. En mindre brand drabbade tornspiran 1970, den återuppfördes enligt ursprunglig utformning. Kyrkan är ännu till största del oförändrad och väl bevarad.

Kyrkomiljön

Kyrkan är belägen på en udde vid sjön Tyngsjö och i anslutning till byn med samma namn. Tyngsjö är en av de få byarna i ett övrigt glest befolkat vidsträckt område som domineras helt av myrmark och skogar.

Kyrkan ligger söder om bybebyggelsen, som är högre belägen på sluttningarna mot sjön. Kyrkobyggnaden är uppförd långt ner på udden, nära vattnet, men med en del av kyrkogården söder om byggnaden. Kyrkogården och kyrkan är uppförda på fyllningsmassor som omgärdas av en stödmur av naturstenar.

Norr om kyrkan ligger yngre delar av kyrkogården samt parkeringsplatser. Ovanför dessa och strax norr om udden ligger prästgården med boningshus och flera ekonomibyggnader. En mindre väg leder från byn, genom prästgården, till kyrkan och kyrkogården.

Övrigt

Ödekyrkogården och stengrunden till Tyngsjös första kyrka är skyddade enligt Fornminneslagen.

Strax väster om kyrkan, intill vattnet, står en minnessten, rest 1958 efter spelmännen Per Leisme och Kalle Artbergs.

Övriga byggnader

En ekonomibyggnad avsedd för besökare och personal samt för driften av kyrkogården är uppförd norr om parkeringsplatsen, strax nedanför prästgården.

I början på 1850-talet fick Tyngsjö egen präst och 1858 uppfördes en prästgård strax norr om Orrudden, där mark förvärvats redan 1855. Av prästgården återstår ett boningshus och flera ekonomibyggnader. 1963 flyttade den sista prästen från Tyngsjö, och i samband med detta omvandlades prästgården till lägergård.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården

En äldre ödekyrkogård är belägen vid Tyngsjö gård. Det är oklart hur gammal denna är men den anlades troligen 1816 och skulle då vara nästan samtida med Tyngsjös första kapell, som anges ha uppförts på begravningsplatsen. På 1850-talet bedömdes gamla kyrkogården vara för liten och för stenig. Begravningsplatsen flyttades därför så småningom till Orrudden där en ny kyrkogård invigdes 1857. Gamla kyrkogården övergavs och redan 1862 beskrevs den som vanvårdad och inhägnad av en förfallen mur. Platsen är dock alltjämt bevarad som kulturminne och en minnessten påminner om de forna gravvårdarna: *”Här vilar ca 220 kristna, vilka avlidit under åren 1816-1857...”*

Den äldsta delen av kyrkogården på Orrudden utgörs av det ifyllda markområdet innanför stödmuren, som avgränsar kyrkotomten söder om kyrkan. Kyrkogården har därefter utvidgats

i etapper väster och öster om kyrkan och sedan mot norr. Den inhägnas till vissa delar med låga häckar och gravkvarteren indelas av grusgångar och enstaka asfalterade gångar. Framför kyrkan i norr står några sällsynta höga smidda gravkors som påminner om närheten till Värmland och Ekshärad.

Kyrkan

Kyrkan utgörs av ett rektangulärt långhus med torn i väster samt utbyggd polygonalt (femsidigt) och smalare korabsid i öster. Vapenhus finns i tornet samt i form av tillbyggnader mot norra och södra långsidorna, i höjd med långhustes mitt. Till sin typ är byggnaden en enskeppig salkyrka. Sakristian är förlagd bakom koret, i korabsiden.

Grunden är utförd av höga huggna granitblock som bär en timmersyll i två skift. Kyrkans stomme är utförd av stående timmer och tornet är en stolpkonstruktion som reser sig 37 meter över marken.

Byggnadskroppens utformning är traditionell för stilen. Den nygotiska utsmyckningen är sparsam och enkel. Det är framför allt konsoler, fönstrens form och överstycken, samt fältindelningar i fasaderna som utvändigt understryker nygotikens formspråk.

Exteriör

Fasaderna är fodrade med vitmålad liggande fasspånpanel. Väggytorna indelas i fält genom vertikala och horisontella bräddor och foder. På vissa platser är bräddorna lagda i mönster.

Kyrkan har fyra fönsteraxlar i långhuset, en fönsteraxel i tornet och även fönster över västerportalen samt tre korfönster i absiden. Till sin typ är fönstren nygotiska lansettfönster. De är spetsbågiga med två höga smala lufter och spröjsindelning. Fönsteröppningarna har överstycken som understryker fönstrens karaktär. Över portarna finns överljusfönster som följer de övriga fönstrens typologi. Tornets spira har fyra små takkupor försedda med spröjsade fönsterramar. Anmärkningsvärt är att tornet saknar ljudöppningar i höjd med klockkammaren. Klocktornet har endast blinda öppningar och saknar luckor.

Byggnaden har sadeltak över långhus och vapenhus. Tornet har torntak (i nedre delen) samt en tilltagen blind lanternin över det. Torntakets korta fall bärs av profilerade konsolrader. Lanterninen har korstak med spira. Över tornets västra port finns ett mindre sadelformat skärmtak som bärs av konsoler. Korabsidens tak har fall som följer dess polygonala plan. Det ursprungliga takmaterialet på långhuset, koret och vapenhusen var takspån. Det ersattes 1913 med nuvarande takbeklädnad av rombiska skifferplattor. Takmaterialet på tornet var ursprungligen svartmålad plåt, som ersattes med kopparplåt i början på 1960-talet. Vapenhusens och skärmtaketsnock samt spirans spets är krönta med förgyllda kors. Över tornets port står årtalet 1875 i förgyllda siffror och med kungligt monogram, året för kyrkans invigning.

Kyrkan har bräddörrar med lackad spåntad stående panel. De har tillkommit i samband med 1960-talets renovering. Ingångarna till vapenhusen har stentrappor av huggen granit.

Interiör

Invändigt fick kyrkorummet en stramare utformning än vanligt i nygotiska träkyrkor. Istället för att synliggöra och använda taklaget i utsmyckande syfte valde man i Tyngsjö att skapa ett innertak med karaktär av valv, ett tredingstak (femvinklat) klätt med brädor. Taklagets konstruktion är skydd bakom valvet och takstolarnas bindbjälkar ersätts av dragband som genomkorsar kyrkorummets valv.

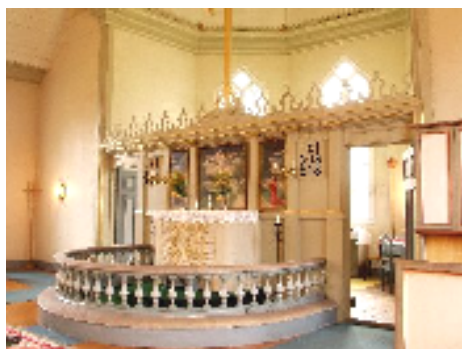
Kyrkorummet är högt i tak och de många och höga fönstren låter ljuset flöda in i rummet som är färgsatt med ljusa pastellaktiga kulörer. Inredningen är numera målad i gråa skalor men hade under en period en blågrön färgsättning. Till största del har kyrkointeriören behållit sin ursprungliga inredning.

Kyrkorummets väggar är täckta med lerputs, vilken är avfärgad med ljus kalkfärg. Fönstren ligger i liv med väggarna och de har endast smala foderlister som underordnas väggytorna. Övergången mellan valv och väggar markeras såväl i kyrkorummet som i absiden av kraftiga profilerade taklister av trä. Kyrkan har lackade brädgolv som härstammar från en av de senaste renoveringarna.

Absiden i koret har en omfattning av profilerade foder som på framsidan kröns med kapital och förgyllda symboler. Utsmyckningen upprepas i taklisten som kröns av en fris med dekorativt mönster. Absiden har panelat tak. Hela korgolvet, fram till främre bänkraden, är förhöjt motsvarande ett trappsteg. Golvet har dock utvidgats mot väst i ett senare skede.

Sakristian är förlagd till absiden och skiljs från kyrkorummet genom en skärmvägg som även utgör altarpåse mot kyrkorummet. Skärmväggen har spegeldörrar i norr och söder, den kröns av en slinga med frisornamentik samt rakt över altaret av ett stort förgyllt kors. Till själva sakristian hör några förvaringsskåp som troligen är ursprungliga.

Inredning och inventarier

Altaranordningen är inkorporerad i skärmväggen som skiljer sakristian från kyrkorummet. Skärmväggen har inramningar med profilerade förgyllda lister samt pilastrar i mittfältet som utgör del av altaranordningen. Det enkla altarbordet har spegelfält på framsidan, det är sammanbyggt med väggen. Det står på ett förhöjt podium innanför altarringen. Över altaret hänger altartavlan utförd 1928, en triptyk där mittbilden föreställer korsfästelsen. På varje sida om altartavlan finns vridbara nummertavlor som kan uppdateras från sakristian.

Altarringen är sluten och halvrund med knäfall. Den har balusterdockor av samma typ som läktarbarriären, och grindar.

Predikstolen som har en traditionell tidstypisk utformning är samtida med kyrkan. Korgen bärs av en svarvad pelare och trappan är uppställd mot norra långväggen. Den har ljudtak med kantfriser och kröns med ett kors på klot. Färgsättningen går i gråa skalor med förgyllda lister och detaljer.

Kyrkorummet har läktare uppställd mot långhusets västra kortsida. Den bärs i sin främre del av två svarvade träpelare med kapitäl. Läktarbarriären har kraftig profilerad underdel och räcke samt svarvade balusterdockor av samma typ som altarringen. Även läktaren har öppna bänkar.

Kyrkan har öppna fasta bänkar, med barriärer framför de främre raderna. I de främre raderna är dock bänkarna numera lösa och saknar sin golvram. De har gavlar utsmyckade med snidade detaljer. De främre raderna har fått breddade sittytor och raderna är därför glesare. Färgsättningen följer övre inventariers färgskala.

Ett dopkor har inretts väster om södra vapenhuset, i skorstensnischen där tidigare järnkaminen stod. Där står numera ett altare och framför detta en dopfunt i form av målat trä.

Ljuskronorna av mässing, över mittgången, är traditionella men de tillkom troligen i ett sent skede.

Kyrkans första orgel, en pedalorgel, anskaffades på 1930-talet och placerades på läktaren.

Den ersattes 1962 med en kororgel om fyra stämmor.

Kyrkan har två klockor som överlevde branden i tornet, 1970. Den ena är gjuten 1826 och har tillhört gamla kapellet. Den andra är jämnårig med kyrkan.

Övriga upplysningar

Södra vapenhuset är sedan 1960-talet omvandlat till pannrum, med även oljetank. Det är troligen i samband med denna installation som skorstenen i söder murades om till nuvarande utformning. Avslutningen var tidigare ett plåtrör.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK OCH BEDÖMNING

Kyrkan i Tyngsjö är ett minnesmärke över koloniseringen och levnadsvillkoren i den ogästvänliga och otillgängliga finnmarken. Vid Tyngsjö bildades en av de få byarna i den glesbefolkade bygden, som fram till 1817 saknade kyrka.

Nygotiska kyrkor som tillkom under slutet av 1800-talet uppfördes oftast på platser där kyrka tidigare saknats eller som ersättare för små utjänta kyrkobyggnader. Tyngsjö fick sitt första kapell 1817, en anspråkslös och illa uppförd byggnad. På 1850-talet fick byn en ny kyrkogård som lokaliserades till Orrudden och 1875 kunde nuvarande kyrka invigas på samma plats. Kyrkan, kyrkogården och prästgårdens placering på en udde vid Tyngsjön ger kyrkplatsen en unik karaktär.

Tyngsjö är ett sällsynt exempel på en till större del orörd nygotisk träkyrka. Av det fåtal övriga nygotiska träkyrkor som uppfördes inom Dalarna är det endast Hamra (Uppsala stift) som liksom Tyngsjö har bevarat sin ursprungliga utformning och karaktär.

Utvändigt är kyrkan i stort oförändrad med undantag av takbeläggningen. Invändigt är förändringarna få och kyrkan präglas av en stram enkelhet, ljus och rymd. Numera ovanlig är korabsiden med sin skärmvägg (sakristieskrank), som dels skiljer sakristian från kyrkorummet och dels ingår i altaranordningen.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön

- **Kyrkans ovanligt välbevarade originalutförande, såväl in- som utvändigt**
- **Bevarade ursprungliga inredningar och detaljer, bl.a. de öppna bänkarna, predikstolen och läktaren**
- **Korväggen / sakristieskranket och den bakomliggande sakristian, en tidstypisk inredningslösning som numera är ytterst sällsynd**
- **Om färgsättning skall förnyas bör ursprunglig färgsättning återskapas**
- **Kyrkomiljön; bl.a. kyrkans, kyrkogårdens och prästgårdens unika läge**

Källor och litteratur

Ahlberg, H. 1996. *Dalarnas kyrkor i ord och bild*.

Berggren, Hugo. 1934. *Sveriges kyrkobyggnader. Västerås stift*.

Sjögren, J. 1950. *Kyrkor och kapell i Malung*

Övriga uppgifter:

Inventeringsdatum: 2004-10-15

Fältinventering: Jean-Paul Darphin

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Jean-Paul Darphin, efter samråd med referensgrupp utsedd av Västerås stift

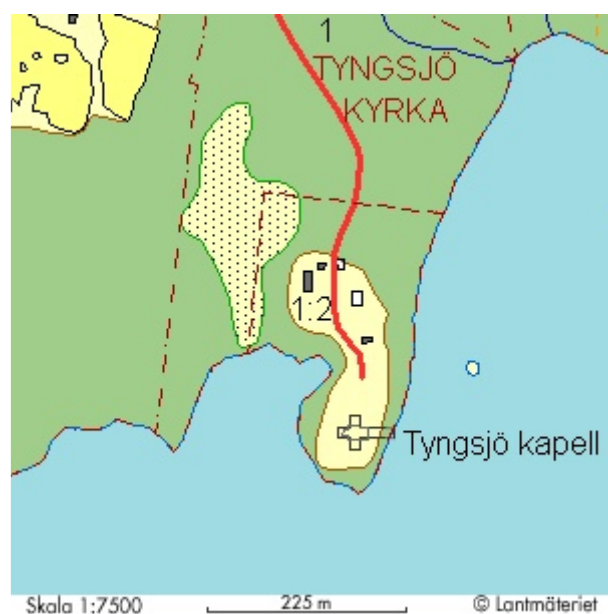
Rapportsammanställning och foto: Jean-Paul Darphin

Färdigställd: 2005-05-02

Händelser: Kronologisk förteckning

År	H-Typ	Händelse	Källa
Före 1814	Begravningsplats	Befintlig begravningsplats intill Tyngsjö gård?	Sjögren, 1950
1815-1817	Nybyggnad	Ett första mindre kapell uppförs i Tyngsjö, på begravningsplatsen i närheten av Tyngsjö gård. (grunden bevarad)	Ahlberg, 1996 Sjögren, 1950
1816	Begravningsplats	Anläggning av en första kyrkogård intill Tyngsjö gård?	Ahlberg, 1996
1857	Begravningsplats	Invigning av ny kyrkogård, vid Orrudden	RAÄ-Byggreg.
1858	Prästgård	Prästgården uppförs på Orrudden (marken inköp 1855)	Ahlberg, 1996 Sjögren, 1950
1874-1875	Nybyggnad	Kyrkan uppförs. Arkitekt: J E Söderlund; Byggmästare: B.A. Jonsson	Ahlberg, 1996
1875	Invigning	Invigning av nya kyrkan	Ahlberg, 1996
1877	Rivning	Gamla kapellet rivs	Ahlberg, 1996
1883	Teknisk install.	Järnkamin och skorsten installeras	Berggren, 1984
1913	Ombyggnad-Tak	Takspånet ersätts med skiffer	Berggren, 1984
1928	Underhåll? ell. restaurering?	Kapellet målas utvändigt och invändigt	Sjögren, 1950 Berggren, 1984
1930-tal	Orgel	En pedalorgel anskaffas och placeras på läktaren	Sjögren, 1950
1961 - 1962	Underhåll, renovering, ombyggnad	Omfattande renovering. Ommålning av kyrkan in- och utvändigt. Ny elinstall. Kaminerna ersätts m. nytt värmesystem. Nya portdörrar. Tornet får takbeklädnad av kopparplåt. Läktarorgeln ersätts m. kororgel	RAÄ-Byggreg. Ahlberg, 1996
1970	Brand	Tornspiran eldhärjas. Återuppbyggs till ursprunglig utformning	Ahlberg, 1996
1982	?	Förändring interiör. Åtgärder?	RAÄ-Byggreg.

Situationsplan

Tyngsjö kyrka, Tyngsjö Kyrka 1:2